

ÂŞIKLARIN DİLİNDE VE TELİNDE PİR - MÜRŞİT - REHBER KAVRAMLARI

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI*

Eski Türk gelenek ve göreneklerinin, Anadolu'da yaşayan kültürlerinin ve İslâmiyet'in çağdaş bir sentezi konumunda bulunan; dürüstlük ve nefse güven esasına dayanan Alevîlik ve Bektaşîlik özgün semboller sistemi ile güçlendirilmiştir.

İslâmi kurallar çerçevesinde evreni yaratan ve kendinden korkulması gereken, sığınılan tek güç olan Allah; Allah'ın buyruklarını insanlara ileten, Allah ile doğrudan iletişim kuran, Allah tarafından seçilmiş kişi olan Peygamber ve Peygamber'in kendinden sonraki vekili olup Müslümanların başkanı konumunda olan halife; konumları itibariyle apayrı kavramlar; Anadolu Aleviliği'nde Allah-Muhammed-Ali üçlemesi özleştirilip sanki bir potada yoğrulmuştur.

Alevîliğin inanç sistemindeki Allah-Muhammed-Ali unsurunda Allah her şeye kadir olan ilah; Muhammed onun resulü ve vahiy yolu ile gelen Kuran'ın tebliğcisi, İslâmın denetçisi; Ali de bu yolun uygulayıcı ve koruyucusudur. Bu konuda Piri Er: "Birçok Alevî Allah-Muhammed-ya Ali diye çağırdığında Allah'la yaratana, Muhammed'le Peygamberi, ya Ali derken de On İki İmam'ların başı ve birinci halife olması gereken kişiyi ifade ettiklerini söylerken, konunun derinliklerine inildiğinde ifade amacının farklılaştığı Allah'ın Muhammed ve Ali'yi kendi nurundan yarattığı, dolayısıyla üçünün bir nur olduğu düşüncesinin ağırlık kazandığı görülür."¹ demektedir. Alevilikte Allah-Muhammed Ali üçlemesi kutsal bir görünüm almıştır. Allah, Muhammed, Ali'ye saygı ana ilkedir.

Alevîlik, "Eline, diline, beline; aşına, işine, eşine sahip ol" söylemi ile ilkeli davranışını sürdürmüş; el-dil-bel üçlemesi ile sağlam toplum yapısını korumuş, Alevî toplumunda iki aile arasında oluşturulan sosyal bir kurum niteliğinde olan Musahiplik kavramı ile bir birini koruyup kollama, birlik ve beraberlik içinde yaşama gibi önemli bir işlevi yerine getirmiştir.

Eline, diline, beline sahip olmak Alevi-Bektaşî'lerin en önemli ilkesidir. Yaygın olarak; hırsızlık yapma, yalan söyleme, kimsenin namusuna göz dikme kısa yorumu ile bilinen bu üç ilke aslında daha farklı bir yorumu da içermektedir.

El sözü Anadolu ağzında memleket, vatan, il anlamlarına gelmektedir. Eline sahip ol derken; ülkene, vatanına, üzerinde yaşadığın topraklara yani iline sahip ol; diline sahip ol derken konuştuğun güzel Türkçe'ye iyi sahip ol, onları yabancı dillerin egemenliğinden koru, dilinin kirlenmesini önle denmektedir. Beline sahip ol derken de senin iyi bir geçmişin, övüneceğin temiz bir soyun var. Çoğalıp bu soyunu iyi sürdür denmektedir. Bu inançtır ki, Kurtuluş Savaşına Anadolu'daki tüm Alevîler büyük bir özveri ile katılmış, ülkeleri, dilleri ve soyları için can siperhane savaşmışlardır.

Allah-Muhammed-Ali üçlemesi Alevilikte eline-diline-beline sahip ol üçlemesi ile özleşmiş gibidir. Eline-diline-beline sadık olmayan Alevî-Bektâşi kişi kendini Allah-Muhammed-Ali'ye sanki saygısızlık etmiş gibi hisseder.

Âşıkların dilinde

*Karanlık bilmeyiz nurumuz vardır
Hak Muhammed Ali ulumuz vardır
Cemalini gördük pîrimiz vardır*

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölüm Başkanı

¹ Piri Er, Geleneksel Anadolu Aleviliği, Ank. 1998, s.2

*Her an müşahede edenlerdeniz (Harabî)²
İlgüt ilgüt yeller gelir pîrimden
Peşi sıra rahmet gönden yârabbî
Kulların yalvarır ah-ı zârından
Kullarına rahmet gönder yârabbî (Semâî)³*

*Söylerim sözümü söyleten Pîrdir
Cümlelerin rızkını veren bir nurdur
Dağı dağa çalsan nasibin birdir
Kısmetimden artık lokma yiyemem (Noksanî)⁴*

biçiminde dile getirilen pîr kavramı ansiklopedilerde Tarikatın kurucusu, yayıcısı, önderi olan ve tarikatta en yüksek aşamada bulunan kimse olarak yorumlanıp bu anlamda pîr olarak Hacı Bektaş Veli gösterilmektedir.

Pîr, Tanrı bilgisine ulaşmış, Tanrı sevgisini kazanmış kişidir; yol göstericidir. Mürşittir. Müridlerinin doğru yolu bulmalarına ve o yolda ilerlemelerine yardımcı olur. Bu nedenle Hz. Muhammet'in vekili sayılır. Alevî-Bektaşîlerde Pîr Hacı Bektaş Veli'dir. Pîr ocağı Hacı Bektaş'taki dergâhtır. Pir-i evvel, Tarikatın kurucusu yani Hacı Bektaş Veli; Pir-i Sâni, Tarikatın yayılmasını sağlayan kimse, ikinci pîr, ikinci ulu. Bu anlamda Balım Sultan'dır.

Her tarikatın bir pîri bulunmaktadır. Tarikatın kurucusuna Pîr-i tarikat denir. Tarikatın ikinci kurucusu, bir nevi düzenleyicisine ise Pîr-i Sâni adı verilir. Her tarikatta ikinci pîr bulunmaz. Mevlâna Celaleddin, Mevlevîliğin; Hacı Bektaş-i, Veli Bektaşîliğin pîridir. Pîrin yattığı, türbesinin bulunduğu dergâha pîr evi, pîr makamı denir.

Bazı mesleklerin pîrleri olduğuna inanılır. Bir sanatı ilk defa ortaya atan ve dolayısıyla o sanat ve mesleği yapan kişilerin önderi olan Peygamber, ya da bilinen bir ermiş kişi o mesleğin pîri sayılır. Örneğin, çiftçilerin pîri Hz. Adem, Denizcilerin pîri Hz. Nuh, Terzilerin pîri Hz. İdris Nebi'dir. Bir işe başlarken “Ya Allah ya Pîr” denir. Pîrin adı söylenirken “Ya Hz. Pîr” diye anılır. Pîr aşkına ve pîr hakkı için gibi söyleyişler tarikat çevrelerinde bir tür yemin olarak kullanılır.

Menakıb-ı evliya, Menakıbname, Fütüvvetnâme gibi çeşitli adlarla anılan Buyruk'ta yani İmam Cafer Buyruğu'nda: Şeriat-Tarikat-Marifet gibi Muhammed Ali'den kalmıştır. Bu nedenle Peygamber soyu dışında bir kişinin pîrlük yapması doğru değildir. Soyunun Muhammed Ali soyundan başkasının pîr tanınması kesinlikle söz konusu değildir ifadesi yer almaktadır.

Buyruk⁵'ta: “Pîr olan kimselere gerektir ki kâmil olalar. Dört kapı nedir, bileler. Evvel şeriatı, ikinci tarikatı, üçüncü maarifeti, dördüncü hakikati bilmek gerektir ki bunlar nereden geldi ve neden hasıl oldu ve aslı nedir, bunların edebi nedir... bunları bile” denmektedir.

Pîrin yalnız bu soydan olması yeterli değildir. Pîrin ilmi ile etkili olması gerekir. Pîr dört kapı, kırk makam, on iki erkân, üç farz, yedi sünneti bilmelidir. Pîr, tarikata göre davranıp, hakikate göre yol sürmelidir. Muhammed-Ali'nin soyundan bir kimsenin pîrliği de ancak bu koşullar yerine getirildiği zaman uygundur. Yoksa Muhammed-Ali soyundan olmak bir kişiyi ayrıcalıklı kılmaz. Pîrin ilmi ve erkânı ile soyuna yaraşır olması gerekir.

² Harabî, Ayyıldız Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), s.73

³ Âşık Kul Semâî Baba, Divanı-Nefesleri, İst. 1991, s.31

⁴ Adil Ali Atalay, Erzurumlu Halk Ozanı Noksanî Baba, İst. 1997, s.69

⁵ Sefer Aytekin, Buyruk, Ank. (Tarihsiz)

Aleviler, topluluğun ileri gelen kişileri olan ve Seyyid denilen kişiler arasında eline, diline, beline sahip olan, ilim-irfan sahibi, gözü gönlü tok olanlardan rehber ve mürşid seçerler. Rehber ve mürşide Türkiye’de “dede” denir. Bu kavram pîr için kullanılmamalıdır. Bilindiği gibi Alevî köylerinde cemaat lideri konumundaki kişiler dedelerdir. Dedeler sosyal hiyerarşinin en üst noktasında bulunmaktadır. Dedelerin sahip oldukları yaptırım güçleri oldukça yüksektir. Alevî dedeleri çeşitli ocaklara bağlıdır. Bundan dolayı kendilerine “Ocazade” de denmektedir. Dedeler çeşitli zamanlarda kendilerine bağlı taliplerini ziyaret ederek Cem törenleri düzenleyip topluluğu bilgilendirip varsa anlaşmazlıkları giderirler. Bu konuları ile Ocazade olmak rehber olmak için yeterlidir fakat pîr olmak için yeterli değildir.

Alevilerin rehberi, pîri ve mürşidi seyyidler arasından seçmelerinin ve bunu devam ettirmelerinin nedeni Hz. Muhammed’in vasiyeti gereğidir.

O, “Size iki emanet bırakıyorum, bunlardan biri Kur’an-ı Kerim, diğeri ise Ehl-i Beytim; bunların her ikisi de kıyamete kadar sizinle beraberdir.” İşte Alevîler o günden beri bu vasiyete iman ettikleri içindir ki Ehlibeyt neslini, onların soyundan gelen seyitlere bağlı olmayı , onları rehber, pîr ve mürşit bilme yolu ile sever ve devam ettirirler. Pîrin چراغ gibi doğru durması, fitil gibi yanması, mum gibi ışık vermesi gerekir. Âşıklar pîr kavramını dizelerinde:

*Noksani’yem şehr içinde gezerim
Turap olmuş ayaklarda tozarım
Pîrden himmet aldım sahip-nazarım
Hal ehlinin sanma halleri vardır(Noksani)⁶*

*Er kişi demekle kişi er olmaz
Gerçek er kişide bir nişan olur
Veli çoktur her veli de pîr olmaz
Pîr olan veliler dervişan olur (Semâi)⁷*

*Pîri inkâr etme hakla hak isen
Bir dert gelir ah ü zare düşersin
Pîrlik mevkiine sakın göz dikme
Suyu kesik bir pınara dönersin (Semâi)⁸*

*Âşık tarikine girdim der isen
Gel evvel pîrinden kimdir haber ver
Ârifane kelâm edelim dersin
Görelim ustazın kimdir haber ver (Zileli Tâlibi)⁹*

*Demâni der canım pîrime feda
Muratlar verici ol Gani Hüda
Sene bin iki yüz doksan altıda
Erenler darında bir Pazar eyle (Demâni)¹⁰*

İcazetin almış pîrden gaziler

⁶ a.g.e. s.88

⁷ Âşık Kul Semâi Baba. a.g.e. s. 42

⁸ a.g.e. s.70

⁹ Mehmet Yardımcı, Zileli Âşık Tâlibî, İst. 1989, s.38

¹⁰ Adil Ali Atalay, Âşık Demâni Baba, İst. 1982, s.10

*Kul olanlar efendisin arzular
Yollara dizilir körpe kuzular
Koçlar gelir **pîrim** Bozoğlan deyü (Demânî)¹¹*

***Pîrimiz** kırklar yediler
Bu yolu onlar kurdular
Bize de böyle dediler
Kanarsan ikrarımıza (Kul Nesimî)¹²*

*Bugün ben **pîrime** vardım
Pîrin cemali güldür gül
Oturmuş taht makalına
Taht-ı revan güldür gül (Kul Nesimî)¹³*

*Bugün memleketten bir haber aldım
Almasam bir türlü alsam bir türlü
Pîrin emri ile ummana daldım
Dalmasam bir türlü dalsam bir türlü(Âşık Canımoğlu)¹⁴*

*Ne bahardır yaylalara göçülmüş
Pîr elinden dolu bade içilmiş
Birbirinden güzel doğmuş açılmış
Ak gül kırmızı gül ille sarı gül (Ruhsatî)¹⁵*

*Destur alıp **pîrden** doldurduk çile
Aşk ile ederiz dosta gulgule
Deliktaş'ın yerlisiyiz essela
Konar göçer obalardan değiliz (Ruhsatî)¹⁶*

*Himmeti bu imiş bize **pîrlerin**
Hizmetini ettim nice mirlerin
Hayli müsellimin çok vezirlerin
Sayesinde bir dertlilik kazandım(Dertli)¹⁷*

*Hak yoluna gidenlerin
Asa olsam ellerine
Er **pîr** vasfın edenlerin
Kurban olsam dillerine (Seyranî)¹⁸*

*Ol kefaftan cümle cihan ayrıldı
Pîr elinden içtim içim bayıldı
Yedi gün geçende aklım ayıldı
Eş ile yaranı eyledim tavaf(Âşık Emrah)¹⁹*

¹¹ a.g.e. s.61

¹² Cahit Öztelli, Kul Nesim

¹³ a.g.e. s.29

¹⁴ Hasan Köksal, Âşık Canımoğlu İpekhan (Deyişler). İzmir, 1982, s.18

¹⁵ Eflatun Cem Güney, Ruhsatî, İst. 1953, s.16

¹⁶ a.g.e. s.238

¹⁷ Şemsettin Kutlu, Şair Dertli, İst. 1979, s.274

¹⁸ Haşim Nezihi Okay, Develili Seyranî, İst. 1964, s.151

¹⁹ Necati Turgut Göksel, Niğde 1970, s. 88

PİRİME ağâh ettim arzu halimi
Mürüvvetli sultanım mahzun eyleme
Leyl ü nehar vird eyledim dilimi
Ol mah-ı tabanım mahzun eyleme (Zefil Necmi)²⁰

Düşürdüm gönlüme Hakk'ın hevasın
Eyleyüben hizmet aldım duasın
PİR elinden giydim aşkın libasın
Çulhanın sardığı bez sizin olsun (Sıdkı Baba)²¹

biçiminde çeşitli yönleri ile ama hep övgü, saygı ve medet umar eda ile dile getirmişlerdir. Bu tip söyleyişlerin örneklerini ciltler dolusu arttırmak mümkündür.

Alevî-Bektaşî geleneğinde **Mürşid** ise irşad eden, doğru yolu gösteren, rehber, tarikat ulusu anlamındadır. Mürşid, kılavuz, uyarıcı, müritlerine kurtuluş yolunu gösterici, dervişleri yöneten ve yönlendiren, sözü yasa niteliği taşıyan kimsedir. Mürşid, hem taliplerin, hem de rehber ve pîrin üst makamıdır. Kendi sorumluluğunda olan pîri, rehberi ve talipleri dinsel eğitim ve öğretim, yargılama ve karar verme yönünden denetler. Bu nedenle mürşidin dinsel, toplumsal ve ahlaksal yönden geniş bilgiye sahip olması gerekir.

Tarikatın geleceğini mürşidin eğitimi belirleyeceği için önemi çok büyüktür.

Mürşid kavramı da âşıkların dilinde ve telinde alabildiğince yer almış en önemli kavramlardandır. Bu kavram âşıkların dilinde ve telinde:

Hak yoluna doğru giden
Hazreti settarı bilir
Mürşidine biat eden
Ahmedi Muhtarı bilir (Harabî)²²

Cahiller boşuna kendin yormasın
Müridim mürşidim pîrim de vardır
Mâna aleminin çiğçisiyim ben
Fakire verecek darım da vardır (Gürünlü Âşık Gülhanî)²³.

Ey Fedâî gafil Hakk(a ermeyen
Bir mürşid kâmile ikrar vermeyen
Bakıp her surette Hakk'ı görmeyen
İşte ona derler âmâ gözü yok (Zileli Fedâî)²⁴

Yapışmışım bir mürşidin peşinden
Dağılmış Ruhsat'ın aklı başından
Vaz geçtim dünyanın gıllı gışından
Sabır köşesinde Hak Hak diyorum (Ruhsatî)²⁵

Ruhsatî ol Hakk'a vasıl
Varıp bir mürşide yasıl
Koğdan gıybette ne hâsıl
Can Ahmed'e selavat ver (Ruhsatî)²⁶

²⁰ Mehmet Yardımcı-Hayrettin İvgin, Ank. 1988, s.12

²¹ Muhsin Gül, Sıdkı Baba, Ank. 1984, s.147

²² Harabî, Ayyıldız Yay. Ank. 'Tarihsiz) s.104

²³ Gürünlü Âşık Gülhanî, Birlik Olunca, Ank. 1984, s.33

²⁴ Mehmet Yardımcı, Hayrettin İvgin, Zileli Fedâî, Ank. 1983, s.22

²⁵ Eflatun Cem Güney-Çetin Eflatun Güney, Âşık Ruhsatî, İst. 1953. s.124

²⁶ a.g.e.s.190

*Dermend olmayınca gönül hâk olmaz
Âşık olmayınca sine çâk olmaz
Kul Himmet'im eydür vücu pâk olmaz
Mürşid-i kâmilden el almayınca (Kul Himmet)²⁷*

*Ezelden kurmuşlar bize bu yolu
Mürşide malumdur müridin hali
Bizler bir arıyız yaparız balı
Aradan zehiri sür Allah Allah(Zefil Necmi)²⁸*

*Rızâya razı ol Hakk'a kailsen
Ara bul mürşidimüşkülde isen
Hakikat şehrine yolcu değilsen
Ne yolculu eyle ne yolu incit(Âşık Hüdaî)²⁹*

*Sıdkıya bu dehrin serdergâniyiz
Evvel baki idik şimdi faniyiz
Hünkâr dergâhının dervişaniyiz
Bir mürşide bağlı başımız bizim(Sıdkî Baba)³⁰*

*Fakir Pervaneyim bir dolu içtim
Mürşid-i kâmil'e sırrımı açtım
Malımdan serimden canımdan geçtim
Zebhet İsmail tek kurbana geldim(Âşık Sıtkı Pervane)³¹*

*Seyit Seyfi yetmiş ancak
Mürşit elin tutmuş ancak
Türlü türlü hayalleri
Gönül evinden kazımış(Seyyid Nizamoglu)³²*

*Şeriat bâbında hizmettir karar
Mürşit talibinin günahın sorar
Kâmil talip tarikatte bikarar
Mârifette hizmet kul kâmil ister(Derviş Mehmed)³³*

*Mürşidin nazarı müşkülü seçer
Kâmil olan rehber Sıratı geçer
Can kuşu kafesten âkibet uçar
Tenden uçan candan rehber isterler
Mürşidin var ise olursun insan
Mürşidin yok ise kalırsın hayvan
Arasat gününde kurulur mizan
Açılan mizandan rehber isterler(Teslim Abdal)³⁴*

Mürşidi kâmilden aldım haberi

²⁷ İbrahim Aslanoğlu, Kul Himmet, İst. 1997, s.33

²⁸ Mehmet Yardımcı-Hayrettin İvgin, Ank. 1988, s.13

²⁹ Âşık Hüdaî, Gönül Diyarından Değişler, İst. 1971, s.12

³⁰ Muhsin Gül, Halk Ozanı Sıdkî Baba, Ank. 1984, s.83

³¹ Hayrettin İvgin, Âşık Sıtkı Pervane), Ank. 1976,s.23

³² İsmail Özmen, Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi C.2, Ank. 1995,s.488

³³ Turgut Koca, Bektaşî Nefesleri ve Şairleri, İst. 1990

³⁴ a.g.e. s.288

Zahitlerin hali gayet pek yaman

Müfsit münefikin cehennem yeri

Münkirlerde olmaz asla din imanî(Lokmanî)³⁵ biçiminde dile getirilmiştir.

Rehber ise, aydınlığa giden yolu gösteren kimsedir. Alevi-Bektaşî inancına göre ilk basamaktır. Pîrin yardımcısı olup, pîrin bulunmadığı yerde onun vekilidir. Rehberlik her kişinin yapacağı iş değildir. Rehber şeriat kurallarını iyi bilmeli, tarikatta da kâmil olmalıdır.

Rehberin gönül kapısı açık, dili tatlı olmalı, hareketleri ile kimseyi incitmemelidir. Rehber, bilgisini, görgüsünü derinleştirmiş olmalı, vereceği kararlarda adil olmalıdır.

Âşıkların dilinde ve telinde rehber kavramı da:

Ol demde uyandı bâtın çırağı

Üç adım ileri attım ayağı

Rehberim boynuma bend etti bağı

Koç kurban dediler imana geldim(Şahî)³⁶

Yol içinde yol va ince seçilmez

*Akl ile **rehbersiz** öte geçilmez*

Doğrusu bu bade susuz içilmez

Şevk ile dolusun aldık bakalım(Fenni)³⁷

Pîrden nasibim aldım

Rehberim n'olduğun bildim

Tağibentle niyaz kıldım

Yol budur ey can dediler(Âşık Ferdi)³⁸

Rehber talibini arıkla getir

Tamam eyle eksik yerlerin yetür

Rıza lokmasını meydana getir

Yiyelim İmam Hüseyin aşkına(Hatayî)³⁹

Rehberin önünde pîre uyuldu

Yalan gerçek şu meydanda duyuldu

Varlığından geçen üstad sayıldı

Hak bilir ötesin şâha ayandır(Hatayî)⁴⁰

Şah Hatayî'm der varılmaz

Varılsa da gelinmez

Rehbersiz bir yol alınmaz

Aldım diyen yalan söyler(Hatayî)⁴¹

biçiminde özgün söyleyişlerle yerini almıştır. Alevi-Bektaşî geleneğinde pîr, mürşid ve rehber kavramı büyük önem taşır.

Kıyıda-köşede bırakılan bir toplum olan Alevîler, mürşit-mürid ilişkisi ile örgütlenmeye çalışmış, Çoğu, Dede kavramı ile bilinen inanç önderleri ile kendi toplumunu eğitmeye uğraşmış, bu eğitimde âşıkların saz ve sözünden büyük ölçüde yararlanmış,

³⁵ a.g.e. s.401

³⁶ Vasfi Mahir Kocatürk, Tekke Şiiri Antolojisi, Ank. 1968, s.185

³⁷ a.g.e. s.528

³⁸ a.g.e. s.548

³⁹ Sadettin Nüzhet Ergun, Hatayî Divanı, İst. 1956, s.45

⁴⁰ a.g.e. s.73

⁴¹ a.g.e. s.217

gerektiğinde iyi yaşamak ve adalet istemek amacı ile merkezle çatışmak zorunda kalmış, bu çatışmalarda da hep büyük yaralar almıştır.